

Oskar Luts – rahvamees, kes armastas nalja

Tiina Kivits

Kui usaldada kirjanduskriitiku Vissarion Belinski arvamust, et „huumor on samapalju mõistus kui talent“, siis aimame, miks see kombinatsioon mõistusest ja talendist esineb üldiselt nii harva. On juba ammu tähele pandud, et huumorit on raskem tajuda kui kurbust. Traagiline on peaaegu kõigile mõistetav, koomiline aga ainult väheseile väljavalituile. Järelikult nali igakord ei olegi nali ja kindlasti mitte siis, kui teda ei ole mõistetud. Huumorit võib pidada otsitavaks ja väheleitavaks harulduseks.

Oskar Luts aga näib olevat karastatud elu- ja huumorilähedusega.

Kust sai Luts oma huumorimeele? Selle kohta on ta ise öelnud: „Vanemad olid mul kaunis kenad naljahambad, kelle nali polnud päris lahja!“

Lutsul oli harukordselt vastuvõtlik ja tähelepanelik silm elu pisisündmuste, eriti nende koomilise külje jälgimisel. See arendas tal tugeva huumorimeele, mida ei kaotanud ta kõige raskemateski olukordades, mis tal tuli läbi elada. Ikka tähendas ta rahulikult: „Hea, et see niigi läks.“

Naljamehe maine liitus Lutsu isikuga varakult ja loomulikult. Tal oli positivistlik vaimulaad ja suurepärase huumoritaju.

Luts ise leidis, et tema kirjutatud tööd on päris tavalised kirjandusteosed.

See vist ongi see kõrgeim huumor, et selle tegija ise ei teagi, et see on huumor.

Juhan Karma on meenutanud, et juba poisikesepõlves tutvustas end Luts: „Siin Luts-libekala Palamuse koolist.“

„Märkasid kohe, et on tegemist naljamehega. Püüdsin vastata samaga, aga hoopis vastane oli minust peajagu üle. Annaks jumal, et mul enam iialgi niisuguse irvhambaga ei tuleks kokku saada“, mõtles Juhan Karma.

Koolipäevil kirjutas Luts väga häid humoorikaid kirjandeid ja jutustas kaasõpilastele huvitavaid lugusid.

Pärast reaalkooli töötas ta Tartus Hirschfeldti apteegis apteekriõpilasena. Thomas Oskary nime all hakkasid ilmuma tema esimesed kirjaread ajalehtedes ja ajakirjades.

Kirjasõnasse tuli ta 1907. aastal paari algajaliku luuletusega „Elu“ ja „Täht“, kuid üsna pea avaldus tema talendi peamisi tahke – huumorivaist.

Nõutavad olid naljajutud lehtede pühadenumbrites või –lisades. Seda tuntud teed kaudu alustas ka noor Luts, kes 1908. aastal avaldas ajalehe Elu kaasandes kolm naljalugu.

Ajakirjast „Kilk“: „Apteeki tuleb vanaeideke ja palub hädaldades kirburohtu. Apteekriõpilane pärib kaastundlikult: „No mis sel kirbul siis häda on, mammake?““

Juba esimestes lugudes avaldus Lutsu isikupärane vestmisanne, elu- ja inimesenägemise oskus ning heatahtlik pilkamine.

Lutsu sule all hakkas eriliselt sädemeid pilduma võrdlus, mis iseenesest on nagu väike anekdoot, sest kõrvutatud on asjad, mida me pole harjunud kõrvu nägema: emand teeb näo, nagu kümme kriimsilma; oli ... pintsak valmis, mis mulle pidi andma ... viluvarju nagu kask taluõues; pisike hall poiss, nagu rõskuseputukas; seisis seal nagu kirsipuu, millelt öökülm oli võtnud õied; ilmus nähtavale nagu värskel kurk; õpetaja Sielmann, must nagu maisitikas ses suures valguses; kirik on rahvast täis nagu musti kärbsed, sest enamikus on kõik kirikulised rietatud mustavärviliselt; isegi vana Murumuna (O. Lutsu tädi Marie Konsap – T. K.) on tulnud – peakatte asemel lillepeenar; köster seisab harkjalu meie ees nagu saatust; köster avab oma väikese latikasuu, mis käib lahti ülespidi; köster on äkiline nagu Rakvere kohus ... ja ragistab nagu väike pikne.

Oskar Luts aga ise arvab: „Kust ma alati pean võtma neid tõepäraseid võrdlusi“.

Tema lemmikuks on rahulolev inimene, kes suudab end oma keskkonnas tõhusalt teostada ja tunda olemisrõõmu. Huumor peab teda lepitama oma väiksuse ja väiklusega.

Kirjanik tajus, et dramaatilistest vormidest oli talle võimetekohaseim ühevaatuseline näidend, eelistatavalt komöödia.

1912. aasta oli talle pöördeline. Ilmus trükist esimene raamat, jutustus „Kevade“, esimesed loomingulised katsetused avalikkuse ees töid autorile preemiad ja Vanemuises lavastati esimesed näidendid.

Õnnelikuna tunnistas ta: „Ometi kordki elus siiski läheb mul toredasti.“

Pärast „Kapsapea“ ja „Paunvere“ esietendust Vanemuises ei lakanud aplaus enne, kui näitlejad tassisid lavale vastupuikleva Lutsu.

„Saal aina karjus verejanuliselt, nõudes autorit. Ma ei osanud teha muud kui tegin publikule paar kohmakat kummardust. Ma pole kõnemees. Ma ei saa kõnepuldil rääkida, hakkan küll vahvasti peale, kuid siis läheb sassi.“

Arvustuses „Laul õnnest“ märgiti küll ära näidendi õnnestunud tüüpe ja rahvalikult lopsakat keelt, kuid leiti, et kompositsioonilt on täiesti ebaõnnestunud ja võeti vastu väga tagasihoidlikult.

Kord pärast etendust Vanemuises tähendas Luts: „Ei istu mul tõesti dramaatiliste konfliktide lahendamine ja tuleb ikka jääda komöödia juurde, seal olen ma situatsioonide seadmises enam oma sõiduvees.“

August Alle iseloomustas Lutsu suhet oma tegelastega väga tabavalt: „Oskar Lutsul on kaks palet: üks, mis Tootsi laia suuga paunverelikult jahvatab, naerab, irvitab ja oma tegelastele kavalasti kanda taha paneb, ja teine, kurb-sentimentaalne, mis ohkab ja nukraid kirju Maarjale kirjutab.“

Usuliste motiivide kasutamisel ei leidu Lutsul sõjakat, võitlevat ateismi, vaid ikka leebet huumorit.

Seisab kirikuõpetaja kantslis ja „kõneleb sellise tooniga, otsekui oleks see tema teene, et Kristus on surnuist üles tõusnud“. („*Talvised teed*“)

„Täna on nii suur püha, et isegi lind ei tee pesa, vaid ainult laulab issanda kiituseks“. („*Vanasti*“)

1930ndatel muutus ta oma loomingus tõsisemaks, süngemaks. Kui ta veel publiku nõudlust arvestades püüabki elurõõmu teeselda, sünnib sisutu „automaatne“ jant, millest üleolek ta varasemat loomingut väärtustas. Hilisemas loomingus on ta peaaegu täielikult minetanud oma huumorimeele. Põhjus võib peituda muutunud teemade valikus, lisaks poliitiline olukord, halvenev tervis ning süvenev igatsus poja järele.

Kui looming oli muutunud huumorivaesemaks, siis temas endas pesitses huumor varjatult edasi, mis teatud olukordades ilmsiks tuli.

Suhtlemises inimestega oli Luts tagasihoidlik, vähese jutuga, loomult pigem kurvameelne. Ta võis olla äärmiselt peenetundeline ja heatahtlik, samas jälle viisakuseta ja robustne, isegi häbematu ja jõhker.

„Minus võitlevad kaks vastandit – headus ja kurjus. Selle järgi, kumb neist teise üle on võimu võtnud, reageerin ma ka ümbrusele“, põhjendas Luts ise oma käitumist. Seda kogesid sageli lähemad tuttavad temaga suhtlemisel.

Usaldas ta kedagi, siis oli tema vastu alati sõbralik. Kohtas aga isikut, kellel vahest ei olnud südametunnistus kirjaniku suhtes küllalt puhas, leidis paraja juhuse teda humoorikalt müksata.

50. sünnipäeval Vanemuises astus Luts kõnetooli, pakk pabereid käes. Hakkas nendes sorima, tõstis pabereid ühest kohast teise, saal muutus rahutuks.

Viimaks ta lausus: „Uskuge, palun, minu daamid ja härrad, mul oli algus ja päris hea algus, aga ma ei leia teda kätte!“ Järgnes tormiline aplaus, naer ja hea tuju. Selles juhtumis peegeldus kogu tema olemine.

Luts ei armastanud kunagi loenguid pidada ega ulatuslikuma sõnavõtuga esineda. Ta tegi seda paari sõnaga. Kord lubas raamatupäeval või –nädalal rääkida avalikul koosolekul raamatust. Ta oli oma sõnavõtu üles märkinud ja läks kõnepulti. Saalis kustutati valgus. Kõnepuldi valgus oli aga napp. Luts alustas: „Raamat on“ Uuris märkmeid – ei näinud. Lausus jälle: „Raamat on“

Ikka ei näinud. Luts läks ägedaks ja alustas viimast korda: „Raamat on Kurat teab, mis ta on!“ Ja astus kõnepuldist maha.

Esinedes oma 60. sünnipäeva pidulikul aktusel Vanemuises alustas ta kõnet vägagi soravalt: „Olen sündinud Kuremaa järve ääres, mitte aga Kuremaa järves, nagu võiks arvata mu nime järgi.“

Kord käis Luts Tartu kirjanike majas, teretas noori üliõpilasi ja ütles: „Tere, mina olen Luts, see, kes on kivi all.“

Teistesse kirjanikesse ei suhtunud Luts kriitiliselt, vaid emotsionaalselt. Ta mõjus loodusnähtusena, vallutas oma ruttamisega, oma lakkamatuse ja tujuga.

August Pill mäletab Lutsu käigust kirjastusse, et oma kaabut ja keppi ukse kõrvale riidenagisse riputades tähendas ta pahuralt: „Noor-Eesti ise asub kõrgel (asus kolmandal korrusel) ja nad on ka riidenagi kõrgele pannud, nähtavasti pole neist kumbki minu jaoks“, kuid küsis kohe leebemalt, „kas saksad on kohal?“

Friedebert Tuglas on öelnud: „Ma pole Oskar Lutsu kunagi naermas kuulnud. Ei oska kujutledagi, kuidas see oleks kostnud. Kõige rohkem mingi hapukas grimass. Ja seda mitmekümneaastase tutvuse jooksul.“

Kirjandusloolane Juhan Peegel on iseloomustanud teda järgmiselt: „Ta ei olnud üldse naljamees selle tavalises mõistes: ei voolanud tal sädelev huumor, ei raputanud ta varrukast naljajutte, oli pigem filosoof, kes muheldes kuulas vestlust, popsis paberossi – ja kui siis sekka ütles, siis oli ka öeldud. Hingepõhjas oli ta lüürik....“

Lutsu kohta on avaldatud palju naljalugusid ja anekdoote. Kui palju neis tõde on, seda pole Luts isegi osanud täpselt öelda. Et neile kaalu anda, on need tema nimega seotud ja talle lihtsalt külge poogitud. Samas on ta nõustunud, et nii mõnelgi tema kohta levinud anekdoodil on ikka alus ka olnud, mõni isegi Lutsu enda lansseeritud.

Anekdoodid käivad kaasas isiku populaarsusega ja ega Lutsulgi sellest puudust olnud. Rohkesti on liikvel anekdoote Lutsust ja tema naabrimehest Juhan Simmist. Suuremalt jaolt keerlevad need mõne nendevahelise ootamatu situatsiooni, teineteisele öeldud teravmeelsuse või mõne nende inimliku nõrkuse ümber.

Täielik alus on anekdoodil, kuidas Simm Lutsule, kelle naine oli maja ülemise korruse tuppa luku taha pannud, pudeli viina kätte toimetab. Luts istus sageli ülemisel korrusel luku taga ja naaber pidi siis abiks olema.

Juba 1921. aastal ilmunud novellis „Harald teotseb“ kirjeldab Luts, kuidas niisugusel korral toimiti: „Sidusime pesunööri külge raha ja paberilehekese ning tilbutasime oma saadetist seni koloniaalkaupluse akna kohal, kuni seda märgati. Siis tuli palja peaga kaupluseomanik kõigi

oma sellidega välja, kinnitas nõõrile tellitud söögi- ja joogikraami, mille me Haraldi suureks rõõmuks üles oma pelgupaika tõmbasime.“

Saanud need kaks kanget meest, Luts ja Simm, kusagil juhuslikult kokku, läinud kohe omavaheliseks ärplemiseks, mis pealtkuulajaile alati palju nalja teinud. Paljudel on jäänud mulje, et nad sugugi hästi läbi ei saanud ning justkui oleksid vihavaenlased olnud. Tegelikult on nad alati teineteisest lugu pidanud ja head sõbrad olnud. Teistsugusele arvamusele on nad ise põhjust andnud. Laskis ju Luts, kui majaperemeesteks ja naabriteks said, jutu lahti, et Simm pillub teda kividega, aga tema Simmi mädanenud õunttega üle aia.

Nende krundid olid kõrvuti ja et Luts ehitas endale maja varem, siis ei tohtinud Simm talle „naaber“ öelda, Simm pidi olema Lutsu naaber.

Juhan Simm on Lutsu kohta öelnud, et tema jutt oli lühike ja sõnakehv. Temaga võis koos kõndida paar kilomeetrit, enne kui kukkus mõni sõna ja hädavaevalt veel lause.

Luts armastas palju reisida.

Kord otsustanud ta sõita Saaremaale. Vahepeatuses vajanud aga ööbimiskohta. Hotellist öeldud talle, et vabu kohti ei ole. Luts küsinud, et kas teistes hotellides ka ei ole. Vastati, et ei tea. Seepeale öelnud Luts pahuralt, et kui nemad, kohalikud inimesed, ei tea, kust siis mina, võõras, peaksin seda teadma ja läinud koju tagasi.

Tammsaare küsinud kord Lutsult: „Noh, kas Tartu mehed ka Tallinnas?“ Et midagi ütelda, vastas Luts: „Jah, isegi Anija mehed käisid Tallinnas“

Oskar Luts ei kaotanud iialgi optimismi, elurõõmu ja huumorimeelt, mis iseloomustab ka tema loomingut ja neid „väikesi inimesi“, kelle muredest ja rõõmudest kirjanik oma teostes nii soojalt jutustab.

Lutsule oli iseloomulik vabalt voolav ja rahvalik mahlakas kõnepruuk, mis tekitas murrangu ka kirjandusilmas.

Tema lood ja nende sündmustik on pigem nukravõitu, aga inimene sai halvast üle naljaga.

Tema nali on peaaegu alati selline, mis teeb meid paremaks ja inimlikumaks.

Kui Lutsult kord küsitud, et miks ta oma tempe teeb, vastanud ta: „ega Tootski teadnud, miks ta neid teeb.“

Lutsu lõbus ja teinekord tundlik jutt, mil pole õieti kunagi kunstiliselt ümmargust lõppugi, on nauditav ja kui kasutada tema rahvapärast stiili – „konti mööda“ tema lugejate arvutule hulgale.

Kirjanik Karl August Hindrey „Ütleмата jäänud sõnad Oskar Lutsule“:

„Meie jutuajamistest ei ole ammust ajast saadik enam suurt midagi välja tulnud. Kord pole Sinul tuju ja minul mitte aega, teinekord on jälle ümberpöördukt, ja nõnda on see siis jäänud. Ja kas pole ka Sina mitte tähele pannud, et võib elada ühel ajal kenamate meestega aastakümneid ja ei ütelda ikkagi muud kui mööda minnes: „Kuhu Sa, santlaager, nüüd lööberdad ka?“

Ning õieti: mida on tarkadel inimestel üksteisele palju ütelda? Kui oled noor ja rumal, siis tahad õppida ja küsid nõu. Hiljem pole seda enam palju vaja. Kui võtad vaevaks mõtelda, saad ise toime ... Seejuures ei karga Sa paljudele mitte ninna, kui need Sulle ütlevad: „Kuule Oskar Luts, selle töö juures oleks Sa küll võinud siit siluda ja sealt lüüa suuremat laastu.“ Sa vastad vaid nagu mulle paarikümne aasta eest: „Laku panni! Tean isegi.“

Või seletad siis pikemalt: „Kust mina selle aja pean võtma, näe, saapatallad jälle läbi.“

Sinuga on päris kena kõnelda, kui Sind ennast käepärast ei ole. Sa ei tee siis rumalaid märkusi vahele... Sa oled ju rahvamees, oma kirjanduse kaudu nimelt, ja armastad rahvanalja.

Sa ei lase ju õnne soovida oma hällipäevaks. Sa teed rumalat nalja vahele.“

